

NÕUKOGUDEAEGNE MIGRATSIOON JA SELLE ILMNEMINE OMAELULUGUDES

Tiiu JAAGO

Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituut, Ülikooli 16, 50090 Tartu, Eesti; tiiu.jaago@ut.ee

Artiklis on vaadeldud Eesti Kirjandusmuuseumis talletatavaid venekeelseid eluloojutustusi aastatest 1989–1990 ja 2006–2007. Vaatluseks on valitud need lood, milles kajastub nõukogudeaegne sisse- ränd Eestisse Nõukogude Liidu idapoolsetelt aladelt. Kuigi jutustajad ise kõnesolevat rännet migrat- sioonina valdavalt ei käsita, selgub siiski, milline on rändekogemusel põhinev minapilt nõukogude- järgses Eestis. Esile tulevad kaks olulist aspekti. Esmalt migratsiooni protsessilisus. Liikumine ise ei pruugi jutustaja jaoks veel olla osa migratsioonist, sellest teadasaamine võib tulla palju hiljem, viimati Nõukogude Liidu lagunemise järel. Osalt uus riiklik situatsioon, osalt järgmine põlvkond ja muutused oma peres on sundinud autobiograafe arutlema ka enda staatuse uuenemise üle – migrat- siooniprotsessi see etapp näikse elulugude kirjutamise hetkel kirjutajate jaoks valuline olevat. Teiseks, migratsiooni tõlgendamine: see, mida osa elanikkonnast on alati mõistnud kui rännet, on teise osa jaoks lihtsalt liikumine elukoha- ja tööotsinguil. Viimast vaatenurka toetas nõukogudeaegne üldine liikumissund (tööle suunamised ja värbamised, mobilisatsioonid jms) koos liikumisvõimaluste pideva lihtsustumisega ning nõukogude ideoloogia ja vene keele prominentsus.

Kuidas avaldub migratsiooniteema nõukogude ajal Eestisse rännanute enese- kirjeldustes? Vaatlus rajaneb “Eesti elulugude” käsikirjalises kogus olevatel venekeelsetel jutustustel, mis on kirjutatud peamiselt kahel perioodil: aastail 1989–1990 ja 2006–2007.¹ Etteruttavalt olgu öeldud, et jutustajad ise Eestisse elama asumist neis lugudes migratsioonikonteksti ei paiguta. Seda aga tehakse nii Eesti ametlikes sõnavõttudes kui ka kõnesolevate elulugude valikväljaandes, kus on öeldud: need elulood kõnelevad nõukogudeaegsest ümberasumisest ja sisserännan- nute ette kerkinud lõimumisprobleemist tänapäeva Eesti ühiskonnas.² Nõukogude

¹ “Eesti elulugude” käsikirjaline kogu (1989–) on Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis (EKLA f 350) ja hõlmab ligikaudu 2500 vabatahtliku kaastööna muuseumi saadetud kirjalikku omaeluloolist jutustust. Venekeelseid lugusid on neist umbes 90 (EKLA f 350v). Kogu saamis- loost ja kujunemisest vt **Hinrikus, R.** Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive. – Rmt: Võim ja kultuur. Koost A. Krikmann, S. Olesk. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti kultuuriloo ja folk- lorstika keskus, Tartu, 2003, 171–213.

² **Eesti lõimumiskava 2008–2013.** Kultuuriministeeriumi koduleht: [http://www.kul.ee/webeditor/files/ integratsioon/Loimumiskava_2008-2013.pdf](http://www.kul.ee/webeditor/files/integratsioon/Loimumiskava_2008-2013.pdf), 3–6; **Paklar, V.** Koostajalt. – Rmt: Mu kodu on Eestis. Eestimaa rahvaste elulood. Koost V. Paklar. Tänapäev, Tallinn, 2009, 8.

ajal, näiteks akadeemilistes uurimustes, käsitleti sõjajärgset sisserännet Eestisse migratsiooni ühe ilminguna – siseriikliku rahvastiku rändena.³ Ent need uurimused seostusid kas majanduse või rahvastikuprotsesside analüüsiga ja jäid välja poole individuaalset, sh eluloolist tasandit. See, et nõukogude avalikkuses ei arutletud migratsiooniga kaasnevate kultuuriliste või sotsiaalsete aspektide üle, võib olla üheks põhjuseks, miks rändekogemusega inimesed ise oma elukoha- ja tööotsingutega seotud liikumisi Nõukogude Liidus migratsioonina ei käsitle. Tõsi, ka Lääne-Euroopas kõneldi Teise maailmasõja järgsel perioodil migratsioonist ennekõike majanduslikus, aga mitte sotsiaal-kultuurilises võtmes (viimane aspekt muutus oluliseks 1980.–1990. aastatel)⁴, ent riikidevaheliste piiride olemasolu tõttu sealne rahvastiku ränne ja ühtlasi subjektiivne migratsiooniteadmus siiski erinesid Nõukogude Liidu siseriiklikust rändest. Ümberasumisteema muutus nõukogude ajal Eestisse tulnute, selles artiklis analüüsitavate lugude autorite jaoks aktuaalseks taasiseseisvunud Eestis. Kui tekkisid riigipiir ja uued riiklikud institutsioonid, muutus vältimatult ka nõukogude ajal toimunud sisserände tähendus ning seda mitte ainult suhtumiste, vaid ka igapäevaste praktiliste otsustuste tasandil (näiteks kodakondsuse taotlemine). See tõi kaasa vajaduse identiteedi muutmise järele, mis sisserännanute jaoks polnud sugugi vabatahtlik ja alati isegi mitte vastuvõetav.

Migratsiooni mõtestamise vastandlikkus nõukogude ajal ja hiljem ärgitabki küsima, kuidas avaneb see teema minevikus toimunud sündmuste kirjeldusena ning nende sündmuste hilisemate tõlgendustena enesekohastes tekstides, nagu seda elulood on. Urijana lähtun seisukohast, et migratsioon ei ole pelgalt paigast paika liikumisega seotud sündmuste rida, vaid nii sündmusi, kogemusi kui ka nende tõlgendusi hõlmav protsess.⁵ Nii autobiograafilisi kui ka individuaalset kogemust vahendavaid tekste analüüsides kerkib esile kaks küsimust: 1) kuidas ühitada üldised (ühiskonda puudutavad) ja üksikisikuga seotud tasandid?; 2) kuidas rändekogemusest jutustatakse (teemad, kujundid jms)? Enne eluloojutustuste juurde minekut peatungi neil kahel teemal.

MIGRATSIOONILUGUDE UURIMISRAAM

Sotsiaalteaduslikes migratsiooniuurimustes, kus kasutatakse allikatena individuaalseid kogemusi sisaldavaid tekste, eristatakse mikro- ja makroanalüütilist tasandit. Neil puhkudel rõhutatakse, et üksikisikute migratsioonikogemuste asetamine üldisemas (majanduslikesse, poliitilistesse jms) raamidesse aitab migratsiooni kui

³ **Katus, K.** Eesti rändetagamaa rahvastikuprognosis. (Rahvastiku-uuringud, 5.) Eesti Kõrgkoolidevaheline Demo-uuringute Keskus, Tallinn, 1988.

⁴ Vt nt **Hermele, K.** The discourse on migration and development. – Rmt: International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives. Toim T. Hammar jt. Berg, Oxford, 1997, 133–136.

⁵ Vrd **Hammar, T., Tamas, K.** Why do people go or stay? – Rmt: International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives. Toim T. Hammar jt. Berg, Oxford, 1997, 18.

üldist protsessi paremini mõista.⁶ Ühtlasi iseloomustab mikro- ja makro-märksõnadena uurimusi suundumus interdistsiplinaarsusele (näiteks vihjed biograafilise, suulise ajaloo, etnograafiliste vms meetodite kasutamisele statistiliste vms kvantitatiivsete meetodite kõrval).

Vastupidistel juhtudel, kui migratsiooni- ja kultuurilise mitmekesisuse uurimisel on lähtunud individuaalsetest aspektidest, näiteks elulugudest või argielust, ilmneb, et neis võetakse üldraamiks erinevuste paradigma. Seda (rassilisi, etnilisi, soolisi jms vastandusi) kasutades võimendatakse aga ühtlasi marginaalsete ja kesksete või vähemuste ning suurte rühmade vastandamist ühiskonnas, mis avalikes aruteludes võib esile kutsuda kogukonnale omistatud eesõiguste või neist ilmajäämise teema. Akadeemilise uurimise seisukohalt tähendab see, et erisuste määramist ei tule mõista kui ainuõiget ja üldkehtivat raami, vaid kui kultuurilist konstruktsiooni.⁷ Tänapäeva Eesti ühiskonnas on kõnesolev aspekt oluline ühiskonna jaotamisel eesti- ja venekeelseks kogukonnaks. See jaotus rajaneb etnilisel eristusel, mille absoluutsuse võib artiklis vaadeldavate venekeelsete lugude põhjal ka vaidlustada – keelest või rahvusest lähtuv kogukondade piiritlemine võib teisejärguline olla, võrreldes kogukondade piiritlemisega, milles lähtutakse kogemuste erinevusest. Selle järgi vastanduvad nõukogudeaegsete sisserändajate seisukohad enne Teist maailmasõda Eestis elanute vaatele, sõltumata nende etnilisest kuuluvusest või keelekasutusest. Siin käsitletavates elulugudes kajastub ka erinevuste paradigmas seonduv eesõiguste teema (osal Eesti elanikkonnast oleksid nagu suuremad õigused kui teistel). Selle tunde aluseks, ühtlasi kogukondade vastandamise aluseks on ennekõike poliitiline kontekst (näiteks kodakondsuse taotlemise nõue).

Migratsiooniuurijad, kes loovad ise oma uurimisallikad (näiteks uuritava kogukonna liikmeid intervjuerides), lähtuvad jutuvälistest faktoritest: intervjueritavad jutustajad on teadaolevalt ümberasujad, nad on teadlikult ületanud piiri endise ja uue *kodu* vahel. Enamasti (ja objektiivsemalt tunnetatavana) on selleks riigipiir, vähemal määral kultuurilise keskkonna vahetus vms kodusfäärast võõrsile minek. Nn migratsioonijutustus rajaneb piiriületamisel: migratsioon ei ole selles hõlpsalt nähtav või jälgitav sündmus. Tõsielus on tegemist protsessiga, mis avaneb jutustuses teatud pidepunktide abil. Intervjuu vm küsitluse puhul võivad pidepunktid tuleneda ka uurija küsimustest: miks otsustati elukohta vahetada? millisena kogeti teekonda? mis juhtus või millisena nähti rännu sihtkohta? jms.⁸

Artiklis käsitletavat omaelulood ei ole otseselt temaatiliselt suunatud tekstid, mistõttu võivad eelmainitud migratsioonijutustuse pidepunktid veelgi peidetumad olla. Analüüsis võib viljakaks osutada kirjandusteaduslik käsitlus jutusündmuste

⁶ Nt **Brettell, C. B.** *Anthropology and Migration. Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. Alta Mira Press, Walnut Creek, 2003, 24; **Pranka, M.** *Migratsioon versus kodu: vaateid ühele uurimisprojektile*. – Mäetagused, 2009, 43, 85–104.

⁷ Nt **O'Brien, J., Howard, A.** (toim). *Everyday Inequalities. Critical Inquiries*. Blackwell, Malden, 1998, xiii–xiv, 7, 309–335; **King-O'Rian, R. Ch.** From public multiculturalism to private multiculturalism. – Rmt: *Handbook of Cultural Sociology*. Toim J. R. Hall jt. Routledge, London, 2010, 233–244.

⁸ Vt nt **Brettell, C. B.** *Anthropology and Migration*, 27.

põhjuslikkusest – jutustuses avalduvad teemad ja motiivid sõltuvad jutustuse eesmärkidest ning teatud määral ka jutustamise aja üldisemast kontekstist.⁹ Siin käsitletavate jutustuste esitamisaeg langeb 1980. aastate lõppu (kui Eestis oli rahvuslik taasärkamisaeg) ja 2007. aastasse (mil aprillis teiseldata Eesti riigivõimude otsusel poliitilist meelsust ülesküttev Teise maailmasõja mälestusmärk, nn pronkssõdur). Mõlemaid ajajärke iseloomustab see, et Eesti ühiskonna erinevate rühmade omavahelised võimupositsioonid muutusid sel ajal märgatavalt, mis tõi kohati kaasa ka kogukondade konfliktse vastandumise.

Migratsioonijutustuse pidepunktidena tuleb keskseimana esile keeleteema – selle kaudu osutatakse piirile enda ja *võõra* vahel.¹⁰ Saksa folklorist-etnoloog Brigitte Bönisch-Brednich kirjeldab, kuidas individuaalsete elukäikude ja migratsiooni tagamaade erinevustest hoolimata ühendab Uus-Meremaale rännanud sakslaste lugusid keelekasutuse teema. Ühelt poolt võib see uurijale avalduda intervjuueerimis-situatsioonis, näiteks kas rääkida või just mitte rääkida saksa vm keeles, milline on intervjuueeritava suhtumine saksa vm keelde. Teisalt iseloomustab migratsioonilugusid keelehuumor: kuidas satuti tõlke- või arusaamisraskustesse ja kuidas neist üle saadi.¹¹ Kirjandusteadusliku ja sotsioloogilise taustaga uurija Andrea Hammel, käsitledes lapsena Suurbritanniasse tulnud viie jutustaja elulugu, jõuab taas järeldusele, et neid viit (elukäigu poolest ju erinevat) lugu ühendab võõrkeelega toimetulemise teema, kus õnnestumislood sisaldavad palju keelekimbutusanekdoote.¹² Larisa Fialkova ja Maria N. Yelenevskaya kirjandusteadusliku ning folkloristliku taustaga migratsiooniuurimuses ei tule Iisraeli ühiskonnas keeleteema samavõrra esile. Nende uurimispraktika põhjal on migratsioonikogukondade omavahelise vastandamise peamiseks teguriks päritolumaa ja sellest lähtuvalt eristatakse vastavate psühholoogiliste eelistuste ning käitumisviiside kaudu. Kuid päritolumaa ja käitumiseelistuste raames omakorda võib keeleteema ikkagi kõneks tulla: näiteks ilmneb eluloointervjuudest, et kollektiivse taustaga vene kogukonna jaoks on olulised sõprusega seotud mõisted, mis suhestuvad omavahel hierarhiliselt. Oodatavat sõprussuhete maastikku ja ka vastavat sõnavara väljaspool vene konteksti aga ei kohta. Samuti võib esile tulla eristumine rühma sees (näiteks ukraina aktsent vene kogukonnas).¹³ Seega ei seisne küsimus mitte niivõrd selles, kas ja kui palju keelest räägitakse, vaid selles, mis kontekstis keeleteema esile tuleb – keel on *võõra* marker.

⁹ Vt lähemalt **Grišakova, M.** Narratiivne põhjuslikkus. – Rmt: Jutustamise teooriad ja praktikad. Toim M. Grišakova. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2010, 52–67.

¹⁰ Migratsioonijutustuste uurimustest nähtuva keeleteema olulisust Eesti ühiskonnas kinnitavad sotsioloogilised uurimused: vt nt **Heidmets, M.** (toim). Vene küsimus ja Eesti valikud. TPÜ Kirjastus, Tallinn, 1998; **Vihalemm, T., Kalmus, V.** Cultural differentiation of the Russian minority. – Journal of Baltic Studies, 2009, 40, 95–119; **Karusoo, M.** Integratsiooni võimalikkusest. – Rmt: Pärimuslik ajalugu. Toim T. Jaago. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2001, 65–73.

¹¹ **Bönisch-Brednich, B.** Auswandern – Destination Neuseeland. Eine ethnographische Migrationstudie. Mana, Berliin, 2002, 214, 217–234.

¹² **Hammel, A.** Representations of family in autobiographical texts of child refugees. – Shofar. An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies, 2004, 23, 1, 121–132.

¹³ **Fialkova, L., Yelenevskaya, M. N.** Ex-Soviets in Israel: from Personal Narratives to a Group Portrait. Wayne State University Press, Detroit, 2007, 89–113.

Eesti diasporaa folkloristlikes uurimustes tuleb keeleteema esile seoses oma kultuuri alalhoidmisega: omakeelsete seltside tegevus, väljaanded, aga ka põlvkondadevahelised probleemid.¹⁴ 1941. aastal Eestist Venemaale küüditatute mälestustes tuleb keeleoskuse osa kohanemisprotsessis küll esile, ent sellest olulisemaks osutuvad siiski muud elu alal hoidvad aspektid:

Õpiti ära vene keel, hangiti omale maatükk kartulite ja naeriste kasvatamiseks, hangiti eluase, hiljem isegi lehm – siis läks elu kergemaks.

Jutustuste teemasõlmipunktideks on siiski nälg, surmad ja laste silme läbi nähtuna ema raske töö.¹⁵

Migratsioonijutustuse teise dominantse teemana tuleb esile loodus (sh kliima), mis seostub nii tuttavast eristuva kui ka kodule sarnanevaga.¹⁶ Koha *kodustamine* näitab üldiselt inimese ja koha omavahelist emotsionaalset seotust, mis autobiograafilises jutustuses avaldub muuhulgas omaste kohtade kirjeldustes. Selle vaatepunkti järgi tuleb esile kuuluvustunne või kohalojaalsuse kujunemine.¹⁷ Seega sisaldab migratsioonijutustus nii *võõraks* olemist kui ka selle vastandust, omaks tunnistamist või kuuluvustunde kujunemist. Oma ja võõra vahelise piiri esitamine toimub elulugudes peamiselt kahe teema kaudu – keel (kultuur) ja koht.

ANALÜÜSITAVAD LOOD: ÜLDINE RAAM

“Eesti elulugudes” on venekeelseid kirjalikke omaelulugusid arhiivi registri järgi 94.¹⁸ Neist 21 pärineb aastaist 1989–1990, mil ajakirjanik Anneli Sihvart ja Kirjandusmuuseumi töötaja Rutt Hinrikus koostasid elulookogumise üleskutse “Eestimaa elulood. Kas sa mäletad oma elulugu?”. Üleskutse avaldati suuremates eesti- ja venekeelsetes Eesti päevalehtedes ning esimese aasta lõpuks laekus sadakond lugu “mõneleheküljelistest kokkuvõtetest kuni põhjalike autobiograafia-teni”.¹⁹ Kogus on nii eesti- (sh väliseestlaste) kui ka venekeelseid lugusid. Viimaseid iseloomustab kirjaformaat: enamasti on kasutatud omaaegset joonelist kirjapaberit,

¹⁴ Vt nt **Kõiva, M.** Austraaliaeestlased: migratsioon, kohesioon ja ruumimudelid. (Paar sammukest, 23.) Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Tartu, 2007, 45, 52–55; **Kõiva, M.** Lugu suurest lumesajust, I. Rootsieestlaste isikujutud Nõukogude Eestist. – Mäetagused, 2003, 23, 68, 80–81; **Rootalu, L.** Peterburi eestlaste rahvuslikust identiteedist ja Eesti Seltsist. – Rmt: Pärimuslik ajalugu. Koost T. Jaago. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2001, 41, 45, 51.

¹⁵ **Kippar, P.** Küüditamise lood: Siber 1941. – Mäetagused, 2004, 27, 199, 193.

¹⁶ Vt nt **Jürgenson, A.** Ränne ja autobiograafia. Rändest ja väljarändaja kohanemisest Argentinast 1920. ja 1930. aastatel. – Mäetagused, 2010, 44, 134–135; **Bönisch-Brednich, B.** Auswandern – Destination Neuseeland, 64–69.

¹⁷ Vrd Läti allikaid: **Lulle, A.** Home redefined: Latvian in Guernsey. – Rmt: **Garda-Rozenberga, I., Zirnite, M.** (toim). Oral History: Migration and Local Identities. University of Latvia, Riga, 2010 (e-raamat, ilmumas), 24.

¹⁸ Andmed on esitatud 2010. aasta juuni seisuga, ent register on töös, mistõttu võib lugude arv muutuda. Siinset artiklit ette valmistades olen kõnesolevast kogust kasutanud 46 lugu.

¹⁹ **Hinrikus, R.** Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive, 178.

tegemist on käsitsi kirjutatud tekstidega, lugu algab pöördumisega Kirjandusmuuseumi töötaja poole ja lõpeb kirjalõpuvormeliga. 2006.–2007. aastal korraldati kultuuriloolise arhiivi ja elulugude ühenduse koostöös venekeelsete lugude kogumisvõistlus. Sellele laekunud lood on varasematest pikemad, esitatud sageli masina- või arvutikirjas ja pigem uurimuse või jutustusena kui kirjaformaadis. Enamiku jutustajate (üle poolesaja) sünniaasta jääb vahemikku 1920–1939. Kolmandik lugudest esindab Eestis sündinute elukäiku ja lähenemisviise. Kuigi kõik lood on venekeelsed, ei ole etniline määratlus neis sugugi esil ega ühtne.

1989.–1990. aasta kogu tekstides on silmahakkavalt esil kodumaateema (*kus on minu kodumaa?*), selgitamaks, et Eesti on nende kodumaa, ja põhjendamaks, miks see nii on (enamasti: siin leiti töö- ja elukoht, nüüd on keegi siia maetud ning lapsed on siin). Võib kohata vaidlusi rahvusküsimuste (ja samas ka migratsiooni) üle,²⁰ kuid see ei ole tavaline. Ühtlasi ilmneb, kuidas enne sõda Eestis elanud venelased vaidlustavad pärast sõda Eestisse tulnute Eesti-teadmised: ühel juhul tuginetakse kogemusele, teisel – nõukogude propagandale.²¹

2006.–2007. aasta lugude dominant on teine. Tegeldakse oma pere ja kodu teema ning pereajaloo, kuigi jutustajate elukäigu raam võimaldaks läbielatud ka ajaloolis-poliitilises võtmes käsitleda. Avalikkuses, näiteks tänapäeva massimeedias jäävad kõnesolevad teemad neis lugudes peaaegu kajastamata, mistõttu need vähesed lood, mis on kirjutatud nimelt tänapäevapoliitika, sh ühiskonnakriitilises võtmes, on märkimisväärsed.²² Eestisse tuleku põhjusena tuleb esile sõjajärgse olukorra ja elukoha- ning tööotsingute teema, 1970. aastatest lisandub abiellumise ja õppima asumise teema (mis haakub üsna hästi nõukogudeaegse rahvastiku rände perioodide käsitlusega Kalev Katuse eelviidatud töös). Päril uue teemana hakkab silma eesti keele eksami sooritamine.²³

MIGRATSIOONIJUTUSTUS ILMA VIITETA MIGRATSIOONILE

Venekeelsetest lugudest migratsiooniteemaga seotud pidepunkte otsides tulevad tekstides kõige enam esile kaks valdkonda: esmalt keele ja kultuuriga seondud (sh eesti keele ning kultuuri teema silmahakkav vähesus) ja teiseks eripärane oma elu maakaardi tunnetus. Viimane moodustub küll geograafilistest punktidest maakaardil, kuid jutustuste seisukohalt on oluline, milliseid neist punktidest ja maaladest tunnetatakse koduse kohana, nii-öelda oma paigana. Oma koht maailmas (eluloo maakaart) haakub oluliselt omaks peetavaga, tunnetatud õigustega *sellele maale*. Näiteks võib probleeme tekitada nii kehvemaks peetud matuseplatsi eraldamine kui ka üldarusaam, nagu oleks venekeelsel kogukonnal teistest vähem õigusi.²⁴ Migratsioonijutustuste kontekstis mõjub vastuolulisena fakt, et keele-

²⁰ EKLA f 350v: 2.

²¹ Samas, 9, 13.

²² Samas, 33, 39, 78.

²³ Samas, 71.

²⁴ Samas, 12, 39.

teemat siin vaadeldavates lugudes probleemsena ei käsitleta. Samas on see aga ootuspärane, viidates nõukogudeaegse rände ühele olulisele erijoonele: oma liikumisi Nõukogude Liidus ei tajutud migratsioonina muuhulgas ka sel põhjusel, et kõikides piirkondades sai vene keelega hakkama.

Keeleteemast lähemalt. Ootuspäraselt ei kirjeldata kontakte eestlastega palju – see ei ole isikliku elu ja lähisuhete teema. Ometi võib märgata, et kui see teema esile kerkib, siis on tõised kontaktid esitatud pigem positiivsetena²⁵, kodusfääris aga negatiivsetena. Näiteks:

Häid suhteid mehe vennanaisega ei sünenenud. Ta oli eestlane ja oli selle üle väga uhke.²⁶

Pidevast kontakti otsimisest eesti keele ja kultuuriga kõneleb 1938. aastal Moskvast sündinud, abiellumise tõttu Eestisse elama asunud mees. Tema loost ilmneb, kuidas kogeb mujalt tulnu eesti keele õpet kursusel, tööl ja kodus ning kuidas sujub keeleeksam: tunnid meenutasid lasteaiamängu, kus tegeldi peamiselt muinasjuttudega, tööl ja kaupluses püüdis ta eesti keeles rääkida, ent temast ei saadud aru ning mindi üle vene keelele.²⁷ See on võrdlemisi koomiline ja kimbatust tekitavaid aspekte lahti rääkiv lugu: selles on näiteid elukaugetest teemadest keelekursustel ning vestluspartneri nii-öelda vastutulematust vastutulelikkusest argielu kõnesituatsioonides. Otseselt või kaudselt mainivad vene keele domineerimist eestlaste ja venelaste omavahelises suhtluses teisedki.²⁸ Nõukogude ajal oli tavaks vene keeles kõnelda ja venekeelsetest lugudest ilmneb, et kui harvadel juhtudel üritataksegi eesti keele ning kultuuriruumi siseneda, siis see äpardub.

Järgnevalt lugude geograafiast (mis antud juhul on kujundlik mõiste, viidates subjektiivsele oma elu maakaardile). Venekeelsete elulugude subjektiivset maa-kaarti (erinevalt eestlaste omast) iseloomustab ühelt poolt väga ulatusliku ala hõlmamine kogu Nõukogude Liidus ja teisalt piirdumine privaatse mikromaailmaga kusagil Eestis. Eestit kui terviklikku kultuurilis-geograafilist ala neis lugudes ei ole. Näiteks kirjutab 1930. aastal Hiinas sündinud, mitmel pool Nõukogude Liidus elanud ja Tšernobõli katastroofi järel Valka kolinud naine:

Kodumaa – see on keeruline küsimus – ma ei saa ju oma ajalooliseks kodumaaks pidada Hiinat, kust mind 3-aastaselt ära viidi; või Nõukogude Liitu, kus hukkusid kõik mu lähedased inimesed, nii saan kodumaaks nimetada ainult Valgat.²⁹

Harvemini võib kohata *koduse Baltikumi* nimetamist.³⁰ Tavapärasem on Nõukogude Liidu kui terviku tunnetus, kusjuures Eestisse satutakse juhuslikult (just sõna *sattuma* ka kasutatakse). Eesti-sisesed kohaelistused võivad lugudes siiski esile tulla. Näiteks kirjeldab elukohavalikut Eestis Omskis 1944. aastal sündinud naine,

²⁵ Nt EKLA f 350v: 4, 33, 39.

²⁶ EKLA f 350v: 74.

²⁷ Samas, 71; vrd keeleõppeprobleemide kajastamist ka: EKLA f 350v: 53 (selles loos öeldakse *riigikeel*, mitte *eesti keel*).

²⁸ Nt EKLA f 350v: 4: *eestlastest töökaaslased rääkisid kõik vene keelt, probleeme ei tekkinud*.

²⁹ EKLA f 350v: 43.

³⁰ Samas, 30.

et Tallinn mõjus talle snooblikult, Kohtla-Järve kolkana (kuigi hiljem valib ta just selle linna oma elukohaks), aga Peipsi-äärne mets meeldis – valiku (kodususe) aluseks oli meenutus *kodusest Siberist*.³¹ Vähemal määral tuleb esile see, et Eesti linnade erinevust tajutakse just kultuurilisel pinnal. Näiteks 1920. aastal Leningradis sündinud naine, kes oli oma saksa juurte tõttu sunnitud kodulinnast lahkuma: sattudes esmalt Rakverre, sai ta aru, et see on küll ilus väike puhas linnake, ent temal ei ole seal midagi teha. Tagasisõidul kuulnud juhusliku soovitusel tõttu sattus ta Kohtla-Järvele, mis tundus kodusem.³²

Omana tunnetatavat maa-ala seob tervikuks toimiv transpordiühendus oma korteri või kodukoha ja sugulaste elupaikade või oma päritolu-kodukoha vahel. Näiteks tagas hea bussiühendus Sillamäe ja Leningradi vahel selle, et jutustaja ei kogenud oma nõukogudeaegses argielus nende kahe linna vahel mingit piiri.³³ Samalaadne on väide, et Nõukogude Liidus elades ei tundud sõnu *piir* ja *viisa*³⁴, mis ju eestlaste lugude konteksti piiritsoonide ning Läänes elavate lähedaste tõttu sugugi ei sobi. Kui Eestit määratletakse ühtse tervikuna, siis nõukogudejärgselt riigi tähenduses. Ja see *Eesti* koos riigipiiriga ei seostu mitte ainult mentaalse oma maa kaardi lõhkumise, vaid ka tülikate kodakondsusprobleemidega.

Eelmainitust johtub, et lugudes avatakse ka tunnetatud õiguste teema. Eriti huvitava näite pakub 1951. aastal koos emaga Kohtla-Järvele tulnud 1943. aastal Vologda oblastis sündinud mehe lugu, mis tervikuna väljendabki ebaõiglustunnet.³⁵ See teema kulmineerub 1988. aastal toimunud eestlaste korraldatud mälestusürituse kirjelduses: ta ei tundnud end Eesti *oma koha ajaloole* pühendatud üritusel hästi. Ta võrdleb eestlaste oma koha tunnet enda omaga – aja jooksul väljakujunenud kahe koha identiteediga – ja arutleb mäletamise ning mälestamisvõimaluste erinevuste üle. Selles loos tuleb esile mitmekultuurilisele ühiskonnale omane tava-suhtluse võimalikkus, mis aga ei taga kultuurilist mõistmist ega ka loobumist oma kultuurikeskkonnast. Vastupidi, soovi kuulata venekeelseid raadio-saateid vms *oma* mainitakse ka neis lugudes, kus tajutakse ja kirjeldatakse mittevaenuliku *teise* (eesti) olemasolu.³⁶

Venekeelsetest elulugudest tuleb esile, et päritolu ei ole nende lugude jutustajate jaoks oluline, nagu ka esivanematega seotud maa. Oma maakaart moodustub neist geograafilistest punktidest, kus on sisse seatud oma elu ja kus elavad lähemad sugulased. Vähestest lugudest nähtub, et senise nõukogude identiteedi asemel hakkab kujunema nii-öelda kahe koha identiteet (Venemaa ja Eesti), mille on esile kutsunud poliitilise konteksti järsk muutus 1991. aastal.

³¹ Samas, 58. Selles loos avab jutustaja oma erilise lähedustunde Tomskiga, kus ta elas aastail 1938–1955.

³² EKLA f 350v: 16.

³³ Samas, 45.

³⁴ Samas, 39.

³⁵ Samas, 39.

³⁶ Samas, 53.

KOKKUVÕTE

“Eesti elulugudes” olevate jutustuste baasil eristuvad Eestis elavad kogukonnad mitte ainult etniliste või keeleliste erinevuste, vaid pigem ja ennekõike kogemuste erinevuse kaudu. Siin käsitletud kontekstis on keskne rändekogemus: ühelt poolt rändava ja teisalt paikliku elustiiliga kogukond.

Nõukogude ajal Eestisse rännanute venekeelsed eluloojutustused ei paku kuigi palju võimalusi uurida rändekogemust jutustajate endi vaatepunktist migreerumise ajal ja migratsioonisündmuste käigus. Nad ei käsita nõukogudeaegset sisse-rännet Eestisse migratsioonina. Pigem lahendasid nad selle rändega lihtsalt oma elukoha- ja tööprobleeme, kaalutlemata selle üle, miks tuldi just Eestisse. Tänapäeval aga ollakse sunnitud nõukogude ajal toimunut ümber mõtestama: seda nii poliitilise konteksti muutumise kui ka oma laste erineva kultuuriorientatsiooni tõttu. Lugudes avaldub enda identiteedi ümberhindamine ennekõike protestina. Kõneldakse lõhest näiteks kohalike (eestikeelse kogukonna) ja enda vahel või *meie* kui rahva ning Eesti riigi ideoloogia vahel. Mõlemal juhul on jutustajate vastas-poleel (mitte küll alati vaenulik) *Eesti/eesti*. Seega iseloomustab neid lugusid ühelt poolt migratsiooni teadvustamine rändesündmusest endast palju hiljem, teisalt see, et emigratsiooni teadvustamise kutsusid esile suures osas välised tegurid, järgmiste põlvkondade osa rändekogemuses jääb poliitiliste tegurite varju.

1991. aasta ei toonud kaasa mitte ainult uut poliitilist maakaarti. Muutus ka kogukondade omavaheliste suhete maastik Eesti ühiskonnas. Senise positsiooni kaotamine sundis ühiskonnas uuesti oma kohta leidma ja seda mõtestama. 2006.–2007. aasta lugudes peegeldubki migratsiooni see etapp, milles esitatakse uue identiteediga seotud küsimusi.

TÄNUAVALDUS

Artikkel on seotud uurimisprojektidega “Writing Cultures and Traditions at Borders” (SA131578) ja “Mälupraktikad: järjepidevused ja katkestused 20. sajandi mäletamises” (ETF 8190). Täna konverentsi “Vabatahtlik ja sunniviisiline ränne eesti migratsiooniloos” osavõtjaid kaasamõtlema ning tagasiside eest, mis olid artikli valmimisel abiks.

SOVIET MIGRATION AND ITS APPEARANCE IN AUTOBIOGRAPHIES

Tiiu JAAGO

The article observes the appearance of the topic of Soviet migration in the autobiographical narratives of inhabitants of Estonia, written in the Russian language in the years 1989–1990 and 2006–2007. In the stories of people who

were born outside Estonia, their movement all over the territory of the Soviet Union is not dealt with as migration. The topic of migration becomes an issue only after the restitution of independence in Estonia, from applying for citizenship to reinterpretation of their identity in the new political situation.

Due to the historical background of Estonia, two important aspects come to the fore in these stories. Firstly, the processal nature of migration. The narrator might not understand spatial movement (in the geographical dimension) as migration – such understanding may have come much later, most recently after the collapse of the Soviet Union. Partly the new political situation, partly the new generation and changes in the family have made the writers discuss the renewal of their own status – this stage of the migration process seems to have been painful for most of the biography writers at the time of writing. Secondly, the interpretational aspect of migration: something that a part of the population has always understood as migration is just movement in search of a place of living and a job for the other part. The latter viewpoint was supported by the general compulsion to move (from forced appointment of graduates to jobs, evacuation etc., to deportation) with movement possibilities continuously simplified, and the prominence of Soviet ideology and the Russian language.